

*Топчий Л. М.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української мови та літератури**Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

ПРО ІНКЕКТИВНИЙ ФОНД СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Статтю присвячено описові такого лінгвістичного феномену, як інвектива, різкого словесного випадку. Це будь-яка номінативна одиниця, що вжита з метою «зачепити», образити, принизити, дискредитувати адресата і яка несе пейоративну експресію несхвалення, зневаги, презирства. Формою вираження інвективи можуть бути як літературні слова і стійкі мовленнєві звороти з інвективним сенсом, так і позалітературні, що порушують норми суспільної моралі. У цьому дослідженні робиться спроба здійснити опис мовних одиниць, які є засобом формування інвективних смислів у сучасній українській мові. На сьогодні лінгвістичний статус цього явища майже не визначено, тому його різноманітні номінації вживають як синонім лайки, вульгаризму, сленгу, бруднослів'я, образи, матірщини, татуйованої та обценної лексики, гострого викривального виступу, обценізму.

На сучасний момент сформувалися два напрями тлумачення інвективи. Перший – це будь-яка літературна форма слова, що використовується з метою нанесення публічної образи адресату мовлення. Другий – інвектива ототожнюється із табуйованим знаком, який закріплений у мовному узусі, але лежить за межами нормативної літературної мови і має стилістичний маркер «вульгарний», «грубий», «лайливий». Ядро цієї категорії сформовано переважно лексико-семантичними компонентами із концептом «образ», мовленнєвої агресії як основи мовленнєвого акту. Критерій інвективності залежить від семантики слова, від контексту і ситуації конкретного мовленнєвого акту, від прагматичних авторських інтенцій, від соціального стану адресанта. Цей лінгвістичний феномен пов'язаний з порушенням мовних, культурних, етичних і стилістичних норм і властивий усім мовам. Маркери інвективності експлікуються у мові та мовленні майже на всіх рівнях. Інвективна лексика є експресивною, характеризується вульгарністю, грубістю, непристойністю, лежить за межами нормативної мови. Цей мовний пласт є кумулятивним лінгвістичним феноменом, що вбирає будь-які лексичні одиниці національної мови, які реалізують або змінюють свою семантику в негативній (конфліктній) соціокультурній комунікації. Категорія інвективності – це лінгвосоціальне явище, яке стає органічною складовою національної мови.

Дослідження інвективної лексики має велике значення для вивчення специфічних аспектів міжособистісної комунікації, пов'язаних як з конфліктною інтеракцією, так і з багатосторонньою мовною практикою на різних рівнях та в різних типах дискурсу.

Ключові слова: інвектива, образа, вербальна агресія, лайлива лексика, негативна оцінка, некодифікованість.

Постановка проблеми. У лінгвістиці прошарок лексики із різким словесним випадком викликає зацікавлення тим, що слова із негативно-оцінною семантикою, публічно принижуючи гідність особистості та порушуючи мовні, етичні,

культурні норми, формують фонд мовних засобів вираження інвективних смислів. У нашій розвідці категорія інвективності найближча до концепту «образ», мовленнєвого акту у формі вокатива, в основі якого – мовленнєва агресія. З появою наукових досліджень лексики, що виступає засобом вираження вербальної агресії, з наукової тіні в Україні остаточно вийшли інвективи і зайняли таке ж важливе місце, як жаргон і сленг. Невичерпний потенціал і публічний ареал некодифікованої лексики, зумовлений її універсальністю і багатогранністю, сприяв виникненню інтересу до розгляду інвектив з боку різних наукових дисциплін (лінгвістики, соціології, психології, психолінгвістики, юриспруденції).

У даний час цей пласт лексики переміщується до центру уваги наукових дисциплін філологічного та культурологічного профілю, що говорить про актуальність проблематики інвектив для сучасного мовознавства. Цим терміном послуговуються й у розвідках, які присвячені проблемам юридичної лінгвістики. Крім того, актуальність дослідження обумовлена недостатньою вивченістю більшості питань, пов'язаних з визначенням лінгвістичного місця інвективи в мовній системі, способами реалізації інвективної лексики та особливостями її функціонування в різних національних культурах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Номінативні одиниці, інтенції яких – публічне приниження особистості, ганьба та збезчещення її у цинічній і різкій формі, тобто інвективи, порівняно недавно стали об'єктом наукового інтересу. Українська лінгвістика відреагувала на інвективізацію мови і мовлення підвищенням інтересу до цього явища. З'явилися окремі статті та монографії, присвячені його вивченню, особливо такої категорії мовних одиниць, яку сучасні лінгвісти позначають як «некодифікована», «табуйована», «обценна», «знижена», «недрукована» лексика (Вільчинська Т., Шевчук В., Коваленко Б., Ставицька Л., Курська О., Завражина Н. та ін.). Описові лайливої лексики з семантико-функційного погляду присвятили свої наукові розвідки Я. Радевич-Винницький, Л.Мацько; з комунікативно-прагматичного – С. Форманова, О. Бойченко, Ю. Бельчиков, Н. Заворотичева. У прагмалінгвістичному аспекті їх розглядали Г. Завражина, Л. Гараєва; у гендерному – Л.Ставицька, Л.Корнева; у лексикографічному – Л. Ставицька, Т. Вільчинська та ін. Особливості стилістичного маркування інвективи аналізує О. Немировська; специфіку її функціонування у різних функціональних стилях мови простежують С.Єрмоленко, А. Миколайчук; проблему функціонального статусу інвективи досліджує С.Форманова. Репрезентацію української інвективи як мовленнєвого жанру і як типу мовлення, аналіз у гендерному аспекті ґрунтовно представлено в її монографії «Інкективи в українській мові». Системний опис лайливої лексики, зокрема одиниць скатологічного характеру, здійснює М.Ткачівська.

Мета статті. Мета нашої розвідки полягає у з'ясуванні інвективного фонду сучасної української мови, у визначенні його семантико-тематичної класифікації.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки конкретних завдань: – розглянути інвективу як некодифіковану лексику; – виокремити мовні маркери інвективності; – проаналізувати складові корпусу інвективної лексики; – систематизувати типи інвектив в сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу. Лінгвістичний тезаурус з негативною емоційною оцінкою займає певне місце в мові будь-якого соціуму. Слова і вирази з образливою семантикою кваліфікуються в лінгвістиці як «інвективна лексика». Це, найчастіше, вокативні номінативні одиниці, які потенційно можуть використовуватися як образа адресата. Даний лексичний пласт стає «культурним феноменом соціальної дискредитації суб'єкта засобами інформації, яку йому адресовано» [1, с. 25].

У рамках цього дослідження інвективність визначається як властивість одиниць мови та мовлення характеризуватися потенціалом природної конфліктності. Ядро цієї категорії переважно сформовано лексико-семантичними компонентами, які й експлікують концепт образи. А.Давиденко на підставі коефіцієнта образливості пропонує умовний поділ інвективних лексем на три категорії: на « власне образи; слова зневажливого забарвлення та лексеми, що можуть використовуватися для акту образи» [2, с. 146]. Базовою одиницею інвективності є інвектема. Ця мінімальна одиниця з оцінним компонентом є центром осередку образливості, носієм потенційно образливої інформації, що репрезентується, як правило, у слові, словосполученні, реченні. Інвектемами, зазвичай, стають ядерні слова – актуалізатори, семантичні центри інвективної інформації.

У науковій літературі інвектива розглядається як будь-яке образливе висловлення, у широкому сенсі, і як спосіб вираження вербальної агресії некодифікованими засобами, у вузькому. Це будь-яка номінативна одиниця, що вжита з метою «зачепити», образити, принизити, дискредитувати адресата і яка несе пейоративну експресію несхвалення, зневаги, презирства.

До складу цього тезауруса входять, в першу чергу, так звані, «знижені» (вульгарні, жаргонні, пейоративні) лексеми, що порушують мовні літературні норми і які вживані у всіх типах комунікації, у всіх дискурсах з метою досягнення певного комунікативно-прагматичного ефекту. Особливу категорію інвективного лексикону становить некодифікована (обсценна) лексика.

Для українського обсценного мовного простору відповідними можна вважати такі непохідні лексеми, як *власне матизми*, слова, пов'язані із сексуальною діяльністю; *обсценна лексика* сексуальної сфери; *обсценізми* несексуальної сфери [3, с. 100–101].

Інвективна лексика багатофункціональна і служить, насамперед, засобом репрезентації негативних (агресивних, конфліктних) інтенцій та емоцій учасників комунікації. Цей мовний пласт є кумулятивним лінгвістичним феноменом, що вбирає будь-які лексичні одиниці національної мови, які реалізують або змінюють свою семантику в негативній (конфліктній) соціокультурній комунікації. З огляду на свою експресивну семантику інвективи, що виражають в екстремальній формі оцінні суження про адресата, чітко ілюструють систему цінностей тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти.

До розряду інвектив потрапляють усі лексичні та фразеологічні одиниці, які несуть у своєму значенні критичні характеристики суб'єкта і в силу своєї пейоративної семантики можуть потенційно образити адресата. При цьому вони не обов'язково повинні належати до некодифікованого або табуованого пласта лексики та фразеології. Завдати образу людині можна, як відомо, і без застосування інвектив (наприклад, іронією, недоречним жартом або порушенням правил ввічливості), але саме інвективи складають список найбільш «різких» слів у мові.

Отже, інвектива – це засіб здійснення вербальної агресії, який має два різновиди: *агресивний* та *експлетивний* (вигуковий) (*пипець, блін, задовбав*) [1, с. 233].

Інвектива як лінгвістичний феномен пов'язана з порушенням будь-яких норм і властива усім мовам світу. Це – процес, який породжує саме мовлення, це природний продукт, який перебуває у тісному співвідношенні з нормативними параметрами оцінки літературної мови [1, с. 6]. В інвективі як засобу вербального вираження емоцій переважає пейоративний емоційний та оцінний компоненти, які часто майже повністю витісняють денотативні ознаки. Через це така лексика лише частково реалізує основну функцію мови – комунікативну, головною ж її функцією є експресивна (емотивна).

Інвективність як функціонально-семантична категорія експлікується майже на всіх мовних ярусах. Так, на рівні фонетики, перш за все, йдеться про звукову оболонку інвективних одиниць, про кореляцію між звуковою формою слова та його змістом. Наслідком створення інвективного потенціалу – наявність у звуковій формі слова певних поєднань звуків (частіше приголосних) типу [x], [ш], [ж]. На словотвірному рівні маркерами інвективного значення можуть виступати певні афікси: -инд (*а)(дуринда*), -ок (*придурок*), -от (*сволота*), -к (*ідіотка, толка*), -ак (*мудак*) тощо. На синтаксичному рівні дослідники виокремлюють такі показники, як відсутність будівельних елементів, надмірна складність (простота) синтаксичної моделі, зміна синтаксичних значень, паралелізм, а також і порядок слів як вагомий аспект оцінки інвективності. Найчастіше інвективні моделі припускають наявність зворотного порядку слів типу: *«Пішов ти...»*.

Найчисельнішим рівнем маркованих інвективністю слів є лексичний рівень. Цей прошарок інвективного лексикону представлений некодифікованою лексикою, яка безпосередньо призначена для образи (*погань, виродок, мурло, покидьок, сволота* тощо). М.Ткачівська наголошує, що існують пласти мови, в яких вже «закладена негативна конотація, домінантна для більшої кількості мовців». До них авторка зараховує «лихі слова», непристойну лайку, обсценізми та матірну лексику [4, с. 230].

Виокремлюються десемантизовані літературні, просторічні, жаргонні лексеми та словоформи, в основі яких – загальний семантичний компонент «негативна оцінка» разом з компонентом «непристойна форма». До складу інвективи також відносять вигукові висловлювання (*Бісова душа! Чорт забирай! Прокляття!*) та просторічний вокабуляр (*Кобель! Чорт!*) [1, с. 169]. Національно-специфічним різновидом інвективи вважають і прокльони [1, с. 176–190]. Джерелами формування інвективної лексики можуть бути й такі способи переосмислення лексичних одиниць, як пейоратія та евфемія.

Інвективну лексику відрізняє дифузність її значень, що зумовлено її експресивно-оцінним характером. Серед україн-

ських інвектив є безліч таких, які не мають певного значення і можуть використовуватися для звинувачення в різних пороках, починаючи від дурості і закінчуючи неохайністю, що ускладнює класифікацію інвективних засобів.

Проте, класифікацію інвектив за семантичними особливостями традиційно подають відповідно до засуджувальних ними пороків. С.Форманова виділяє чотири основні лексико-семантичні сфери, які орієнтовані 1) на внутрішні риси людини; 2) на зовнішні риси людини; 3) на соціально-національні риси людини та 4) лексико-семантичну сферу, що спрямована на стать та сексуальну активність людини [1, с. 195]. Для найбільш зручного опису та систематизації інвектив у науковій літературі пропонується наступна семантико-тематична класифікація: 1) інвективні лексичні одиниці загального характеру (*дядько лисий, чортів діти, паскуда*); 2) інвективні позначення недоліків розумового розвитку (*дурень, бевзень, вайло*); 3) інвективні позначення зовнішності людини (*корова, бегемот, мавпа*); 4) інвективні позначення негативних рис характеру (*кобель, овца, східна*) та асоціальних моделей поведінки (*курва, шахрай, бандит*); 5) інвективні позначення відхилень у здоров'ї (*каліка, німий, сліпак*); 6) інвективні лексичні одиниці на позначення віку (*стара карга*); 7) інвективні позначення назв професій у переносному значенні (*кат, коновал, м'ясник*); 8) інвективи, пов'язані з національністю, релігійною належністю (*бульбаши, москаль, чурка, єретик*) тощо. Стало поширеним використовувати інвективи на позначення характеристик партій, відомих політичних діячів (*регіонали, комуняки, професор* (В. Янукович) тощо).

Зазначимо, що залежно від того, яка саме людська особливість стає предметом засудження, образа може сприйматися адресатом як більш-менш грубою. Вибір формул з яскраво вираженим пейоративним забарвленням, грубою експресією, зокрема і вживання обценної лексики, також залежить від того, про який недолік йде мова. Так, найбільш серйозними видаються образи, що вказують на фізичні недоліки, що не піддаються виправленню, захворювання, якими страждає адресат (психічні відхилення, дефекти мови, слуху, зору тощо).

Також складовою інвективного фонду є слова, пов'язані з бастардом (з *франц.*- позашлюбна дитина): *байстрюк, вилупок, вишкребок, сучий син* тощо.

Як свідчить аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, інвектива може бути невербального і вербального типу. Перший тип – це вульгарні жести (демонстрація язика, кулака, дулі, середнього пальця, крутіння пальця біля скронь) та дії (стукотіння кулаком по столу, гримання дверима). До вербального типу належать образливі мовні одиниці, адресовані співрозмовникові, які принижують його та завдають моральної шкоди. У сукупності форми невербальної інвективи підсилюють вербальну [5, с. 83].

Розрізняють також інвективу імпліцитну й експліцитну [6; с. 7]. Під експліцитною інвективою розуміються такі лексеми, зміст яких чітко окреслений, зрозумілий. Такі одиниці мають об'єктивне значення, але у поєднанні з іншими словами можуть семантично модифікуватись, набуваючи при цьому додаткового аксіологічного нашарування.

У імпліцитній (невяній) інвективи негативна семантика висловлювання прихована, проте для співрозмовника вона все одно образлива. До імпліцитних прийомів, через які мовець може принизити адресата, належать такі: використання часток

з семантикою несхвалення; використання питань для докору, приниження адресата; вживання асоціацій, співзвучних з грубими словами; нехтування відповіддю співрозмовника недбалою посмішкою; навмисне переривання відповіді мовця тощо. Така поведінка також негативно, але імпліцитно впливає на співрозмовника.

Диференціація інвективи може відбуватися і за специфікою її використання. Розмежовують інвективу в міжмовній комунікації; інвективу на фасадах будинків, парканах, місцях загального користування та інвективу у художній літературі та засобах масової інформації [7, с. 82].

Розрізняють інвективу і за ступенем образливості. Так, за цим принципом виокремлюють 4 рівні. Перший рівень – це рівень інвективного мовного простору нейтрального характеру (*лох* (дурна людина; наївна, довірлива людина), *гопник* (вуличний злодюжка, груба неотесана людина), *телепень* (нерозумна, вайлувата людина; вайло, тухлий), *дурень* (розумово обмежена, тупа людина). У переносному значенні ці лексеми можуть набувати пейоративної конотації, семантика яких вже буде сприйматися як образлива. Кодифікуються такі лексеми з позначкою «*розм.*», «*зневажл.*», «*жарг.*».

Серед українських інвективних засобів виявлено чимало зооморфізмів, переносно-образне значення яких спрямоване на позначення інтелектуальних здібностей і асоціальних моделей поведінки. Відповідно, до другого рівня найчастіше відносять зоосемантичні метафори із інвективною оцінкою особистості з чітко вираженою негативною експресією (*півень* (задерикувата й запальна людина; пасивний гомосексуаліст), *кобила* (огрядна, дебела дівчина чи жінка), *віслук* (вперта і тупа людина). Кодифікуються ці номінативно-експресивні одиниці позначкою «*лайл.*», «*вульг.*», «*жарг.*», «*розм.*».

Третій рівень формують лексеми з лайливою, обценною семантикою. Так, з негативною оцінкою особистості відзначаються слова *курва* (гуляща жінка; жінка легкої поведінки; розпусниця, повія), *падла / падлюка* (непорядна, підла людина; негідник; дуже погана людина) тощо. Стилістична позначка таких ненормативних утворень – «*лайл.*», «*обсц.*», «*згруб.*».

До четвертого рівня образливості відносяться обценні лексеми з високим зарядом нецензурності, емоційності та експресивності. Складовою обценного лексикона є матизми, матірні лайка, матюк. За Словником української мови, «матюк – вульгарна лайка (звичайно, з образливим словом *мати*)» [8, с. 654]. Л. Ставицька зазначає, що «мат» – російського походження, яке первісно означало «голос» (рос.- *благим матом*). За спостереженнями С.Форманової, походження «матюків», окрім російського, ще й німецьке, польське, угорське.

Практика лихослів'я була започаткована в українській культурі ще в язичництві. Вважається, що «матірні» номінації спершу були адресовані демонічним персонажам з намаганням образити «чортову матір». За припущенням, давні слов'яни, щоб викликати чорта, зверталися до гучної лайки та свисту. Відповідно, лайлива лексема на початку символізувала факт спілкування з «демонами». На думку дослідників, коли первинний адресат лайливої лексики був забутий, інвективи в сучасній комунікації використовуються для психічної розрядки, іноді заради епатажу, позерства, іноді – для зв'язку слів. Слова цього пласту мови можуть і не виконувати функцію інвективи, а слугувати елементом вияву сплеску емоцій, можуть використовуватися як під впливом стану афекту, так

і стають « мовним кодом» у певній частині суспільного класу. У дружньому спілкуванні найгрубіша лайка використовується як засіб експресивності, так і як знак приналежності до певного суспільного прошарку.

Зазначений пласт лексики має найвищий ступінь образливості, брутальності і негативної оцінки. Можна стверджувати, що наявність інвективної маркованості мовлення є яскравим соціальним портретом мовця, оскільки за ознаками ненормативної лексики можна визначити не лише його стать, а й вік, рівень освіти, соціальний стан.

Отже, корпус інвективної лексики української мови може містити як пряму, так і непряму образу, семантичне наповнення якої ґрунтується на лайці, прокльонах, запозиченнях, оцінно-маркованій лексиці, на лексемах скатологічного характеру.

Висновки та перспективи. Категорія інвективності – це лінгвосоціальне явище, що є органічною складовою національної мови, це системно-структурне утворення, одиниці якого реалізуються в мові.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі й систематизації основних функцій інвективної лексики у різних дискурсах; у проведенні спостереження над нею у прагмалінгвістичному та комунікативно-дискурсивному аспектах; у введенні в дослідницьку практику інвективологічного аналізу тексту, спрямованого на виявлення одиниць із інвективним потенціалом.

Література:

1. Форманова С.В. Інвективи в українській мові: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 336 с.
2. Давиденко А.О. Лінгвістичні аспекти перекладу ненормативної лексики *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. Одеса, 2015. Вип. 19. Т.2. С. 145–147.
3. Ставицька Леся. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми. Київ: Критика, 2008. 454 с.
4. Ткачівська М. Російська лайка або щедра спадщина. *Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства і міжкультурної комунікації* (Матеріали ІV Міжнародної наукової конференції). Івано-Франківськ, 2017. Вип. ELLSC. С. 229–234.
5. Романюк І.В. Конфліктні діалоги в оповідних текстах І.С. Нечуя-Левицького. *Наук. Вісн. Південноукраїнського нац. пед. у-ту ім. К.Д. Ушинського*: зб. наук. праць. Одеса : Астропринт, 2011. С. 312–318.
6. Маслова Г. М. Інвективно марковані компоненти у «відкритому листі» як об'єкт перекладу. *Наук. вісн. Херсонського у-ту*: зб. наук. праць. Херсон, 2016. Вип. 3. С. 39–43.

7. Форманова С.В. Історія походження української інвективи. URL: [file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/zukm_2010_19_12%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/zukm_2010_19_12%20(3).pdf)
8. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.

Topchyi L. The invective foundation of the Ukrainian modern language

Summary. The article is devoted to the description of such a linguistic phenomenon as invective, a sharp verbal outburst. This is any nominative unit used with the purpose of "touching", insulting, humiliating, discrediting the addressee and which carries a pejorative expression of disapproval, disdain, contempt. The form of expression of invective can be both literary words and persistent speech phrases with an invective meaning, as well as non-literary ones that violate the norms of social morality. In this study, an attempt is made to describe linguistic units that are a means of forming invective meanings in the modern Ukrainian language. Nowadays, the linguistic status of this phenomenon is almost undefined, therefore its various nominations are used as a synonym for cursing, vulgarism, slang, foul language, insults, motherhood, tattooed and obscene vocabulary, sharp incriminating speech, obscenity.

At the present time, two directions of interpretation of invective have formed. The first is any literary form of the word used for the purpose of inflicting a public insult on the addressee of the speech. The second – invective is identified with a taboo sign, which is fixed in the linguistic usage, but lies outside the normative literary language and has the stylistic marker "vulgar", "rude", "swearing". The core of this category is formed mainly by lexical-semantic components with the concept of "insult", speech aggression as the basis of the speech act. The criterion of invective depends on the semantics of the word, on the context and situation of a specific speech act, on the pragmatic intentions of the author, and on the social status of the addressee. This linguistic phenomenon is associated with the violation of linguistic, cultural, ethical and stylistic norms and is characteristic of all languages. Invective markers are explicated in language and speech at almost all levels. The category of invective is a linguistic and social phenomenon that becomes an organic component of the national language.

The study of invective vocabulary is of great importance for the study of specific aspects of interpersonal communication related to both conflictual interaction and multilateral language practice at different levels and in different types of discourse.

Key words: invective, insult, verbal aggression, abusive language, negative assessment, non-codification.